

MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN SORUNLARI VE KAYNAKLARI¹

Doğan Göçmen

Birleşmiş Milletler kurulduğunda 15 civarında üyesi vardı. Bu sayı, 1970'lerde 130'a ulaşmıştı ve bugün 192'dir. Dünya çapında henüz devletleşmemiş etnik gruplara ilişkin ileri sürülen sayı birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin Standford Üniversitesi'nden James D. Fearon 819 etnik grubun varlığından söz ederken², *Scientific American Magazine* Eylül 1998'de yayınladığı bir sayısında, dünyada devletleşmemiş 5 bin etnik grubun varlığından bahsediyor.³ Hatta devletleşmeye aday ve istekli 10 bin etnik grubun varlığından söz eden kaynaklar bile vardır. Burada bunlardan hangisinin gerçeğe daha yakın olduğu konusunda bir tahmin yürütmek, şu an ele alınan konu bakımından pek önemli değildir. Fakat uluslararası gelişmelere ve emperyalist devletlerin karşılıklı rekabetine, iktidar kavgasına ve hem eski hem de yeni sömürgeciliğin unsurlarını birleştiren mevcut jeo-stratejik siyasetine baktığımızda, bu sayının önümüzdeki yıllarda artacağını söylemek pekâlâ mümkündür.

Diğer taraftan son yıllarda 'dışta bağımsız' ve 'içte egemen' olduğu ileri sürülen ulusal devletlerden oluşan dünya sisteminin son derece sorunlu olduğuna dair belirlemelerin sayısı gittikçe artıyor. Öyle ki, dünyanın en üst düzey diplomatlarından Birleşmiş Milletler 62. Genel Toplantısı Başkanı H. E. Srgjan Kerim, *Westfalya Barış Antlaşması* ile kurulan bugünkü dünya sisteminin temelini oluşturan "ulusal egemenlik" ilkesinin artık bir stereotip haline geldiğini ve bu ilke aşılmadığı sürece insanlığın karşı karşıya bulunduğu global sorunların çözümü için girişimde bile bulunulamayacağını belirtti.⁴ Benzer belirlemelerin Avrupa Birliği üzerine yürütülen tartışmalarda da sıkça yapıldığına tanık oluyoruz. Örneğin Saleford Üniversitesi'nden David Marquand, Kerim'in belirlemesine benzer bir belirlemede bulunuyor. Marquand'a göre "ulusal egemenlik" ilkesi, Avrupa Birliği'nin ilerlemesinin önünde en büyük engel teşkil etmektedir.⁵ Paul Kennedy, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) oluşturmak için yapılan girişiminin de benzer bir sorunla karşı karşıya bulunduğuna şimdiden işaret etmektedir.⁶

¹ Bu yazı Kocaeli Üniversitesi Felsefe Bölümü tarafından 7-9 Mayıs 2008 tarihlerinde düzenlenmiş olan „Uluslararası Felsefe Günleri“ çerçevesinde sunulan bildirden [bkz: Yurtseverlik, yay. Fehmi Ünsalan, Kocaeli Üniversitesi Yayın No: 331, 2008, ss. 177-211] hareketle kaleme alınan yazının mantıksal ilk bölümüdür. Yazının tamamı için bkz: http://dogangocmen.files.wordpress.com/2009/07/insanligin_buyuk_toplumu_ve_ebedi_baris2.pdf.

² <http://www.stanford.edu/group/ethnic/workingpapers/egroups.pdf> (indirme tarihi: 7 Nisan 2008).

³Bkz: http://www.sciamedigital.com/index.cfm?fa=Products.ViewIssuePreview&ARTICLEID_CHAR=839E9D9D-4973-4975-B697-959C1126F16 (indirme tarihi 8 Nisan 2008).

⁴ Bkz: <http://www.un.org/ga/president/62/statements/carnegiecouncil101207.shtml> (indirme tarihi: 8 Nisan 2008).

⁵ Marquand, D., "The Irresistible Tide of Europeanisation", *New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s* içinde, yay. Hall, S. ve Jacques, M., Lawrence & Wishart, London 1990, s. 210-211.

⁶ Kennedy, P., *In Vorbereitung auf das 21. Jahrhundert*, S. Fischer Verlag 1996, s. 174.

Ulusal egemenlik temeline dayalı dünya sisteminde işleyen uluslararası ilişkilerin iç mantığını Jürgen Habermas şöyle betimliyor: “Bu modele göre devletler dünyası, bağımsız ulusal devlet aktörlerinden oluşmaktadır. Bunlar anarşist bir çevrede kendi iktidarlarını elde tutma veya iktidarlarını genişletme tercihlerine göre şu veya bu oranda rasyonel kararlar verirler.”⁷ Bu gözlemlerden hareket eden Jürgen Habermas, şöyle bir genelleştirmede bulunuyor: “Bu alışılmış tablo, bugünkü duruma her zamankinden daha az uygundur. Devlet gücünün egemenliği ve şiddet tekeli biçimsel olarak yürürlükte kalmış olsa da, dünya toplumunun artan karşılıklı bağımlılığı, ulusal siyasetin bundan böyle artık teritoryal devlet alanının sınırları içinde, ulusal toplumun gerçek kaderiyle uyumlu hale getirilebileceği ön kabulünü sorgulamaktadır.”⁸

Habermas’tan aktardığımız bu gözlemler, yeni bir dünya düzeni arayışı içinde bulunulduğuna işaret etmektedir. Kerim, yukarıda bahsetmiş olduğum konuşmasında bunu açıkça dile getiriyor. Sovyetler Birliği ekseninde kurulmuş olan sosyalist sistemin yıkılışından sonra ortaya çıkan dünya sistemi, yeni bir dünya düzeni değildir Kerim’e göre. Bu nedenle ulusal egemenlik ilkesini temel alan bugünkü dünya sisteminin yerine bireyin hak ve özgürlüklerini temel alan yeni bir dünya düzeni üzerine düşünmek gerekmektedir.

Bu bildirinin amacı, ulusal egemenlik ilkesinin temellendirilmesi ve onun köklü eleştirisinin yapıldığı 18. ve 19. yüzyıla bakmaktır. Burada özellikle Kant ve Smith, Marx ve Engels üzerinde yoğunlaşacağım. Çünkü bu düşünürlerin eserlerinde, “yurtseverlik” kuramı bakımından son derece ilginç ve bugün bu konuda yürütülen tartışmalara da ışık tutabileceğini düşündüğüm bir tartışma var. Bunu biraz açmak istiyorum.

Burada neden 18. ve 19. yüzyılda yaşamış olan dört düşünürü seçtiğim sorulabilir. Kuşkusuz benzer tartışmalar, yaşayan düşünürler arasında da gözleniyor. Buna Brian Barry gibi kozmopolitler ve David Miller gibi cemaatçi-ulusçu liberaller ve John Rawls okulu içinde Charles Beitz ve Thomas Pogge gibi düşünürlerin yürüttüğü tartışmalar örnek gösterilebilir. Ama bu tartışmalar temel düşünce açısından 18. yüzyılda temellendirilmiş düşünceler sistemi üzerine yürütülüyor.⁹ Daha da önemlisi, bugün yürütülen tartışmalar, mevcut dünya sisteminin temel yapısı veya özü üzerine olmaktan çok, onun ayrıntılarına ilişkindir. Oysa bugün global düzeyde karışı karşıya bulunduğumuz sorunlar temel çözümleremeler gerektiriyor. Bundan dolayı yaşanan güncel tartışmalara yeni bir perspektif getirebilmek için bu düşüncelerin temellerine inmek gerekiyor. Bu ise ancak 18. Ve 19. yüzyılda atılmış temellere dönmek ile mümkündür.

Yeni bir toplum ve dünya düzeni arayışı düşüncesi bizi bugün ne kadar meşgul ediyorsa, 18. yüzyılda Kant ve Smith’i ve 19. yüzyılda Marx ve Engels’i de en az o kadar meşgul etmiştir. İçinde yaşadığımız dünya düzeninin kuruluşunun düşünsel kaynaklarını 14. yüzyıla kadar takip etmek mümkündür. Ama 18. yüzyıl bu düşüncelerin en yoğunluklu bir şekilde formüle edildiği

⁷ Habermas, J., „die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie“, *Die postnationale Konstellation: Politische Essays* içinde, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1998, s. 106.

⁸ Habermas, age., s. 107-108.

⁹ Burada amacım, uluslararası siyasi ve iktisadi ilişkilere dair yürütülen güncel tartışmalarda ortaya çıkan değişik akımların, düşüncelerin ve bunlar arasında yürütülen tartışmaların üzerine eğilmek değil. Bildiri bu konuda bazı düşünceler geliştirse de, bu tartışmalar daha çok arka planda bir rol oynuyor. Bu tartışmaların bazı temel boyutlarını “Rosa Luxemburg’un Eleştirel Gerçekliği ve Uluslararası Siyaset Kuramının Temelleri” adlı çalışmamda ele aldım. (Bkz: Göçmen, D., “Rosa Luxemburg’un Eleştirel Gerçekliği ve Uluslararası Siyaset Kuramının Temelleri”, *Praksis* 11 (Yaz 2004), ss. 49-82.)

yüzyıldır. Yeni şekillenmeye başlamış olan içinde yaşadığımız burjuva dünya sistemini bütün temel özellikleriyle ve sorunlarıyla kavramaya çalışma çağıdır 18. yüzyıl. Bunun değişik açılardan en iyi ve en yoğun bir şekilde Kant ve Smith'in eserlerine yansımaları düşünüyorum. Hegel'in çözümlenmeleriyle, Smith ve Kant'tan hareketle burjuva dünya sisteminin köklü eleştirisi başlamıştır, Marx'ın kapitalist dünya sistemine ve Lenin'in emperyalizmin doğasına dair çözümlenmeleriyle bu eleştiri mümkün en üst uğrak noktasına ulaşmıştır.

Giriş bölümünün ilk paragrafında söylediklerime dönecek olursak, ulusal devletlerin sayısının giderek artması önemli bir soruna yol açıyor. Sorun kuşkusuz ortak bir tarihi, kültürü ve dili olan irili ufaklı bütün halkların kendilerine merkezi (teritoryal olan veya olmayan) bir örgütlenme şekli verip ortak değerlerini bir biçimde yaşatıp insanlığa mal etmeye çalışmalarında ve böylece diğer halkların nezdinde tanınmak için çaba göstermelerinde yatıyor. Kanımca bu, bütün halkların en doğal hakkı ve dünya halklar topluluğu bunun koşullarını oluşturmak için karşılıklı tanıma/tanınma ilkesine dayalı, büyüklüğüne veya küçüklüğüne bakmadan bütün kültürlere ve dillere saygı gösteren ve onları teşvik eden eşitlikçi bir sistem yaratmak zorundadır. Bunun en önemli ön koşullarından birisi, her halkın kendine özgü merkezi bir örgütlenme yaratmasıdır. Sorun, burada yatmamaktadır. Sorun, bu örgütlenme biçiminin bugünkü atomist iç mantığından, halkları birbirinden soyutlayan salt ulusal egemenlik ilkesine dayanıyor olmasından kaynaklanıyor.

Bu ilkeye göre örgütlenmiş her ulus-devletin dayandığı birbirini tamamlayan üç boyutlu siyasi ilkesi vardır: korumacılık, dışlamacılık ve saldırganlık. Her ulus-devlet, üzerinde kurulu olduğu kara parçasına 'burası benimdir' açıklamasını yaptığında, söz konusu kara parçasının sadece kendisine ait olduğunu, sadece kendi mülkiyeti olduğunu söylemiş oluyor. Böylece diğer devletlerin o topraklarda alınan iktisadi ve siyasi kararlarda söz sahibi olmadığını ileri sürmüş oluyor. Bu kararlar bütün bir bölgeyi ve hatta bütün insanlığı ilgilendirse bile. Ben buna korumacı ilke diyorum. Ancak her hangi bir ulus-devlet, üzerinde kurulu olduğu toprak için 'burası benimdir' dediğinde, bununla aynı zamanda 'bu toprakların ötesi beni ilgilendirmez' de demiş oluyor. Görüldüğü gibi bu korumacı tutum aynı zamanda, yerli-yabancı ikileminden hareket eden dışlayıcı bir tutumdur. Başkalarını dışlayıcı tutum aynı zamanda kendi kendini dışlayıcı, kendi kendini yadsıyıcı bir tutumdur da. Kendisini sadece dünyanın bir parçasıyla tanımlayan bir devlet, 'sınırlarımın ötesinde kalan alanda benim yurttaşlarımın söz hakkı yoktur' demiş oluyor. Bu yaklaşımın diğer boyutu, mutlakiyetçilik ilkesi ile iç içe geçmiş saldırganlıktır. Saldırganlığın her zaman faal olması gerekmiyor. Thomas Hobbes'un belirttiği gibi her an saldırıya hazır olmak da saldırganlığın bir biçimidir. Bu, gizil olarak her zaman mevcut olan saldırganlığın altında kendi çıkarlarını diğerleri karşısında mutlaklaştırıcı bir tutum yatıyor. Kendisini bütün ile değil de sadece bir parça ile tanımlayan mutlak tikelci duruşlar, söz konusu parçayı hem diğer parçalar, hem de bütün karşısında mutlaklaştırır ve söz konusu parçayı diğer parçalar ve bütünün üzerinde tutmaya çalışır. Bütün ulus-devletlerin, dolayısıyla mevcut dünya sisteminin üzerinde kurulu olduğu ilke budur.

Halkların bugünkü örgütlenme biçiminin sorunu, dünyanın bütününü gören, yani hem parçayı hem de bütünü perspektifi içine alan, kendini bütün içinde ve bütün üzerinden tanımlayan bir ilkeye göre değil de, kendisini dünyanın sadece bir parçası olan bir kara parçasıyla tanımlayan,

kendisini bu parçanın geride kalan kısmına karşı tanımlayan bir ilkeye göre, yani ulusal egemenlik ilkesine göre şekillenmiş olmasından kaynaklanıyor; sorun, dünya sistemine içkin olan parça-bütün ikileminde yatıyor. Bu sorun kendisini dünyanın bir gezegen olarak bir bütün, onu çevreleyen atmosferin veya ekosistemin bir bütün, onun üzerinde yaşanan iktisadi ve dolayısıyla toplumsal, kültürel ve entelektüel ilişkilerin bir bütün olması ve bunların birbiriyle olan ilişkilerinin bir bütünlük oluşturması ile param parça olmuş iktisadi ve siyasal sistem arasında dışa vuruyor. Kısacası bu sorun kendisini, modern çağın her bakımdan bir insanlık çağı olması ile dünyanın ulusal devletlere parçalanmışlığı arasında yaşanan parça-bütün ikileminde gösteriyor.

Kant, bu konuda siyasi eserlerini kaleme alırken sadece genel olarak büyük Fransız Devrimi ve yeni bir dünya düzeni üzerine değil, aynı zamanda beyliklere ayrılmış Almanya'nın bu parçalanmışlığının nasıl aşılabacağı üzerine de düşünüyor. Bir İskoç düşünürü olan Smith, 1707 yılında İngiltere, Galler ve İskoçya arasında imzalanan birlik anlaşmasından sonra yaşanan tartışmalara bizzat şahit olmuş ve üç ulusun birliğinin ne anlama geldiğini değişik boyutlarıyla genelleştirerek eserine işlemiştir. Bundan dolayı Kant ve Smith, diğer birçok düşünürden farklı olarak sadece bir ulus-devlet kuramı geliştirmekle kalmamış; aynı zamanda bunun bütün insanlık toplumu ve dünyanın birliği açısından ne anlama geldiğini değişik boyutlarıyla tartışmışlardır. Marx ve Engels, 19. yüzyılda yeni bir dünya düzeni üzerine düşünürken, yeni bir insanlık toplumu veya uygarlığı yaratmanın koşullarını çözümlerken, bu düşünürlerin eserlerine sinmiş olan bu düşüncelerden olumlu ve eleştirel anlamda faydalanarak onların düşünceleri üzerine yeni koşulların ışığında eleştirel bir bakış açısı ile yeniden düşünerek en az diğer iki düşünür kadar – bugünkü tartışmalarda bulamadığımız- temel düşünceler geliştirmiştir.

4

Dolayısıyla, bu sorunlar üzerine iki yüz küsur yıl sonra bugün yeniden düşünürken ve tartışırken, artık yukarıda işaret etmiş olduğum ikilemin aşılmasının her bakımdan kaçınılmazlığının hissedildiği ve kendisini her geçen gün daha radikal bir şekilde dayattığı koşullarda, Kant ve Smith'e dönüp onların sorunu nasıl çözümlediklerine ve sorunu nasıl aşmaya çalıştıklarına bakmak, bizi söz konusu ikilemin temellerine götüreceği gibi, bize sorun hakkında kapsamlı bir bakış açısı da sunacaktır. Marx ve Engels'in konu üzerine geliştirdikleri düşüncelerini çözümlemek ise, bize bugünkü tartışmalara hâkim olan düzenlemeci mantığı aşıp daha köklü çözüm önerileri geliştirme olanağı sunacaktır.

MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN “ANTİNOMİSİ”

Bu bölümde önce Kant'ın modern dünya sistemine içkin olan söz konusu ikilemi nasıl tanımladığına ve onu nasıl aşmaya çalıştığını sorunlarıyla birlikte ele alacağım. Daha sonra Smith'e dönüp sorunun başka bir boyutunu sergileyeceğim ve bu bağlamda Smith'in yaklaşımının sorunlarını göstermeye çalışacağım.

Kant'ın Ebedi Barış Arayışı: “Baba Vatan”-“Dış Vatan” İkilemi

Kant, dünya siyaset kuramını geliştirirken birçok bakımdan Thomas Hobbes'un (1588-1679) geleneğini sürdürüyor ve aynı zamanda onu aşmaya çalışıyor. Hobbes, ilk olarak 1642'de yayınladığı ve 5 yıl sonra, yani 1648'de yapılan *Westfalya Barış Antlaşması*'ndan bir yıl önce son

halini verip tekrar yayınladığı *Yurttaşlık Üzerine (De Cive)* adlı eserinde uluslararası ilişkilere “doğal, yani savaş durumu”nun hâkim olduğunu düşünüyor. Her devletin birbirine düşman olduğu bu durumda, her devlet kendi “güvenliğini” imzalanan “sözleşmelere göre değil, karıştın gücüne ve planlarına” göre değerlendirdiğini belirtiyor ve devletin halkın güvenliğini sağlamak için sürekli savaşa hazır olması gerektiğini söylüyor.¹⁰ Hobbes, *Westfalya Barış Antlaşması*’ndan takriben üç yıl sonra, 1651 yılında yayınladığı *Leviathan* adlı eserinde uluslararası ilişkiler konusunda biraz daha iyimser düşünüyor ve birçok şeyi açık bırakmayı tercih ettiğine dair bir izlenim bırakıyor. Hobbes, *Leviathan*’da “Egemenler” arası ilişkilerin uluslararası hukuka göre düzenlendiğini ve bu yasaların da doğal yasalar olduğunu söylüyor. Doğal yasalar, insanlara herkesin birbiriyle sürekli savaş içinde olduğu “doğa durumu”ndan çıkıp sivil topluma geçmelerini ve bir egemen veya bir egemen kurulun diktası altında aralarında karşılıklı saldırmazlığı garanti eden yasalardır.¹¹ Ancak Hobbes’a göre uluslar arası ilişkilerde doğal hukuku gözleyecek ve doğal adaleti garanti edecek üst bir merci olmadığı için, bu alanda egemenlerin veya egemenlik yetkisi olan toplantıların vicdanı karar vermektedir ve vicdanın hükmettiği yerde insan değil “tanrı” hükmetmektedir.¹² Bu sözleriyle Hobbes’un neyi ima etmeye çalıştığını kestirmek zor. Örneğin, doğal durumdan çıkıp sivil topluma geçişi sağlayan doğal yasalara gönderme yapmakla, bir dünya devleti mi önermektedir? Bunu tam olarak kestirmek mümkün değildir. Fakat şunu kesinlikle söyleyebiliriz: sadece “tanrı”nın hükmettiği uluslararası ilişkilerde (savaş durumunda da barış durumunda da her şey karşılıklı güç ve iktidar ilişkilerine, karşılıklı güçler dengesine ve egemenlerin vicdanına kalmıştır.

Kant düşüncesini, Hobbes’un *Leviathan*’da bıraktığı yerden sürdürmeye çalışıyor. Önce *Westfalya Barış Antlaşması* ile oluşan yeni dünya düzeninin iç mantığını ve onun işleyiş yasalarını kavramak istiyor. Tabii burada köhnemiş feodal eski dünya düzeni karşısında burjuva düzenini savunuma kaygısı da önemli bir rol oynuyor. Kant, örneğin Rousseau gibi, dünyanın bir bütün olduğunu ve şekli gereği bütün halkları bir arada yaşamak durumunda bıraktığını söylüyor. Yani insanlık dünyayı “ortak yaşam alanı” (*Gemeinschaft des Bodens*¹³) olarak görmek zorundadır. Ama bundan dünyanın herkesin ortak malı olduğuna dair bir sonuç çıkarmamak gerekmektedir. Kant’a göre halklar ancak bütünün belli bir parçasını mülk edinerek yaşayabileceği için, bu bütünün değil, ancak “daima sadece belli bir bütünün bir parçasının mülkiyeti”¹⁴ olabilir. Peki, her halkın bir parçasını mülkiyet edindiği dünyanın bütünü kimin mülkiyetidir? Her halk kendisini sadece bir parçadan sorumlu görürse bütünden kim sorumlu olacaktır? Kant’ın bu son derece sorunlu ve parça-bütün ikileminden hareket eden yaklaşımının temelinde “baba vatan” (*Vaterland*) ve “yabancı ülke” veya “dış ülke” (*Ausland*; bu kavram “dış vatan” olarak da çevrilebilir)¹⁵ ikilemi yatıyor. Yani Kant’a göre halkların mekâna ilişkin iç bütünlüğünden söz etmek mümkün değildir ve böyle bir durum ayrıca doğaya aykırı olur. Ama halklar dünyanın şekli gereği bir nevi ortak dış sınırlar içine hapsedikleri için beraber yaşamak ve böylece iç ilişkilerini düzenlemek zorundadırlar. Aksi takdirde “doğal durumdan”, yani sürekli savaş durumundan çıkmaları

¹⁰ Hobbes, T., *Vom Menschen, Vom Bürger: Elemente der Philosophie II/III*, yay. Gawlick, G., Hamburg 1994, s. 207-208.

¹¹ Hobbes, T., *Leviathan*, yay. Macpherson, C. B., London 1985, ss. 183-217.

¹² Hobbes, age. s. 394.

¹³ Kant, I., *Die Metaphysik der Sitten*, yay. Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1997, Werke, cilt VIII içinde, s. 475-476.

¹⁴ Kant, age. s. 475.

¹⁵ Kant, I., *Die Metaphysik der Sitten*, yay. Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1997, Werke, cilt VIII içinde, s.460.

mümkün değildir. Dünyanın dış sınırları onları aralarında sözleşmeye iten dış etkindir. Ama bir de iç etken vardır. Bu, Kant'ın *Dünya Yurttaşlığı Amaçlı Bir Genel Tarih Düşüncesi* adlı yazısında kullandığı “toplumcu olmayan toplumculuk” (*ungesellige Geselligkeit*) ilkesidir.¹⁶ Kant'ın insanın doğasında olduğuna inandığı bu ilke, insanları toplum içinde bir taraftan birbirlerine karşıt kılarken, diğer taraftan toplumcu olup bir arada yaşamaya itmektedir. Kant, aynı ilkenin toplumların devletler üzerinden kurdukları birbirleriyle ilişkiler için de geçerli olduğunu düşünüyor ve bu ilkenin onları büyük bir “Halklar Birliği” (*Völkerbunde*) oluşturmaya zorladığını belirtiyor. İşte Kant'ın, “ebedi barış” düşüncesini “bir felsefi tasarı” olarak formüle ettiği düşünsel çerçeve budur. Görebildiğim kadarıyla Kant, barışın garanti edilmesi için belli başlı üç temel öneride bulunuyor. Bunlardan ilki devlet biçimiyle ilgilidir ve Kant'a göre “ebedi barış” ancak temsili sisteme dayalı cumhuriyetçi devlet biçimi çerçevesinde mümkündür. İkinci koşul, devletlerin “doğal durum”dan çıkıp aralarında bağlayıcı olmayan ama herkesin uyduğu bir halklar federasyonu kurması gerektiğine işaret ediyor. Üçüncü koşul ise, bütün devletlerin zamanla kurdukları ordularını dağıtmasıdır. (Bu son koşul, on dokuzuncu yüzyılda ütopyik sosyalistlerden Robert Owen, Saint-Simon ve daha sonra da Marx ve Engels için birçok bakımdan çıkış noktası olacaktır.)

Bu bağlamda Kant'ın önemi, bu önerileriyle soruna köklü teorik çözüm üretmekten çok, diğer birçok düşünürden farklı olarak, halkların barış içinde bir arada yaşayabileceği idealinden vazgeçmemiş oluşudur. Örneğin bugün uluslararası hukukun babası sayılan Hugo Grotius (1583-1645) doğa yasasının aynı zamanda uluslararası hukukun temelini oluşturduğunu ve bu hukukun her savaşı kınamadığından hareket ederken ve böylece savaşı hukuksal olarak savunmaya çalışırken¹⁷; Kant bütün uluslararası hukukun nihai amacının “ebedi barış”ın sağlanması olduğunu vurguluyor.¹⁸ Tartışmaya, süreç düşüncesini getirdiği için, Hobbes'un mekanik yaklaşımını aşma çabasını görüyoruz Kant'ta. Bu açıdan halklar arası ilişkilerde “ebedi barış”ı salt bir durum olarak değil, uzun bir sürecin sonunda ulaşılabilecek bir hedef olarak kavramak gerekmektedir. Felsefi tasarısının üst başlığı olan *Zum ewigen Frieden (Ebedi Barışa Doğru)* süreç düşüncesini de içeriyor zaten. Başlıktaki “Zum” takısı ulaşılmaması gereken hedefe işaret ediyor. Kant, 17. ve 18. yüzyıl düşünürlerine özgü “baba vatan” ve “yabancı ülke” ikileminden kendini kurtarmasa da, bu ikilemden çıkma yolları aramıştır. O, birliği uluslararası hukuk çerçevesinde aramış olsa da, Hobbes'un *De Cive*'de yaptığı gibi, sürekli bir savaş durumu saptayıp bunu pozitivist normatif bir kategoriye dönüştürmemiştir. Bundan dolayı halklar arası ilişkilerde barışın nasıl tesis edilebileceği üzerine düşünürken, Kant'a dönüp üretmiş olduğu düşünceleri tartışmak durumunda kalırız doğal olarak.

Ama Kant “ebedi barış”ın gerekçesini sadece insanın doğasında aramanın veya bunu uluslararası hukuk çerçevesinde garanti etmeye çalışmanın yetmeyeceğinin bilincindedir. Kendisinin de açıkça belirttiği gibi, “baba vatan” düşüncesi üzerine kurulan devletler diğer

¹⁶ Kant, I., *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, yay. Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1993, Werke, cilt XI içinde, s. 37.

¹⁷ Grotius, H., *The Rights of War and Peace*, yay. Tuck, R., Liberty Fund, Indianapolis 2005, 1. kitap içinde, s. 189.

¹⁸ Kant, I., *Die Metaphysik der Sitten*, yay. Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1997, Werke, cilt VIII içinde, s.474.

devletlere karşı bir “güç”¹⁹ oluştururlar. Bu devletlerin temelini oluşturan iç ve dış otonomluk veya ‘ulusal egemenlik’ ilkesidir. Her ulus-devletin temelini oluşturan bu ilkeye göre ulus-devletler kendilerini Hegel’in deyimiyle “tamamen bağımsız kendinde olan bütünlükler”²⁰ olarak görürler ve bugünkü sistem çerçevesinde böyle görmek zorundadırlar. Bu, onların mevcut sistem çerçevesinde meşruiyet ve yaşam kaynağıdır. Aksi taktirde kendilerini bağımsız ulus-devletler olarak tanımlamaları mümkün değildir. Dolayısıyla Kant nihai çözümün ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde olduğuna işaret etme gereği duyuyor ve (koşulsuz olmasa da) çareyi C.-L. Montesquieu’nün (1689-1755) bir illüzyonunu paylaşmakta görüyor. Montesquieu’ye göre “ticaret ruhu” bireyleri birleştirdiği gibi toplumları da birleştirmektedir ve toplumlar arasında barış sağlamaktadır.²¹ Kant, “para gücü” (*Geldmacht*) en güvenilir savaş aracıdır dese de, Montesquieu gibi “ticaret ruhu”nun eninde sonunda “asil barış”ı teşvik ettiğini düşünmektedir.²²

Adam Smith’in Büyük İnsanlık Toplumu Arayışı: Yurtseverlik ve İnsanlık Sevgisi İkilemi

Yukarıda Kant’tan yola çıkarak tanımladığım “baba vatan” ve “yabancı ülke” (“dış vatan”) ikileminin 18. yüzyıl uluslararası iktisat kuramına yansımamış olmasını düşünmek mümkün değildir. Uluslararası iktisat kuramı çerçevesinde bu ikilemi bir sorun olarak ifade eden ve aşmaya çalışanlar birisi ve belki de en önemlisi Adam Smith’tir. Kant gibi Smith de çıkış noktası olarak Hobbes’un her devletin birbiriyle sürekli savaş ve rekabet içinde olduğu düşüncesinden hareket ediyor. Ancak bu sorunun halkların devletler üzerinden girdikleri iktidar ilişkilerine dönüşen ilişkiler çerçevesinde aşılamayacağını düşünmektedir. Bunu şu cümlelerinde dile getiriyor Smith:

“Bağımsız ve komşu uluslar kavgalarında karar verecek ortak üst mercileri olmadığı için, hepsi birbiriyle korku ve şüphe içinde yaşıyor. Her egemen komşusundan pek az adalet beklediği için, onlarla olan ilişkisinde onlara onlardan beklediği az adalet ile yaklaşmak durumunda kalıyor. Uluslararası hukuka veya bağımsız devletlerin birbiriyle ilişkisinde uyguladığı ve bağlayıcı olduğunu düşünür gibi davrandığı kurallara karşı itibar sıkça salt gösteriş ve ikrardan biraz daha fazladır. Biz bu kuralların en küçük çıkar için, en küçük bir kışkırtmada utanmazca ve vicdansızca ya savuşturulduğunu veya dolaysız olarak çiğnendiğini görüyoruz. Her ulus her hangi bir komşusunun gücünün artmasında ve büyümesinde kendisinin boyunduruk altına girişini öngörüyor veya öngördüğünü sanıyor”.²³

¹⁹ Kant, I., *Zum ewigen Frieden – Ein philosophischer Entwurf*, yay. Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1997, Werke, cilt XI içinde, s. 222.

²⁰ Hegel, G. W. F., *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Werke, cilt 7 içinde, yay. Moldenhauer E. ve Michel, K. M., Frankfurt a. M.: Suhrkamp 1986, s. 497 (Zusatz).

²¹ Montesquieu, *L’Esprit des Lois*, le club français du livre, Paris 1968, s. 395.

²² Kant, I., *Zum ewigen Frieden – Ein philosophischer Entwurf*, yay. Weischedel, Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1997, Werke, cilt XI içinde, s. 226.

²³ Smith, A., *The Theory of Moral Sentiments*, yay. Raphael, D. D. ve Macfie, A. L., Liberty Fund, Indianapolis 1984, s. 228.

Bu yaklaşım, örneğin Fransa ve İngiltere’yi birbirlerinin her hangi bir alanda yapmış olduğu gelişimini kıskançlıkla karşılamaya itiyor. Oysa her ülkede gözlenen ilerleme aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyanın iyileştirilmesi ve ilerletilmesi anlamına da gelmektedir ve bu aslında, Smith’in deyimiyle, “insanlığın büyük toplumu”na gerçek katkıdır; çünkü bu tür ilerlemelerden eninde sonunda bütün insanlık yararlanmaktadır. Bu açıdan baktığımızda aslında her ulusun diğer uluslarda yaşanan ilerlemeden hoşlanması ve insanlık sevgisinden hareketle, engellemek yerine, teşvik etmesi gerekir. Örneğin, Fransa “insanlığın büyük toplumu” içinde nüfus bakımından İngiltere’nin üç katı bir yer tutmaktadır. Bu durumda aslında bütün insanların Fransa’da gözlenen ilerlemeye İngiltere’de gözlenen ilerlemeden daha çok sevinmesi gerekir.²⁴ Oysa mevcut uluslararası ilişkilerde tersi bir yaklaşım gözlenmektedir. Smith bunu, “asil” olarak gördüğü ve bugün yurtseverlik olarak tanımlanan kendi ülkesine sevgi duygusundan kaynaklandığını söylüyor.²⁵

Smith’in burada gözlemiş olduğu insanlık sevgisi ile yurtseverlik arasındaki ikilem modern dünya sisteminin gerçek ikilemidir ve bunun karşısında Smith’in de yer yer karamsarlaşıp düşünsel olarak bu ikileme düştüğünü görürüz. Bu ikilem, ilk bakışta yurtseverlik duygusuyla insanlık sevgisi duygusunun birbirinden tamamıyla farklı kökenlerden kaynaklandığı kanısını uyandırmaktadır. Ama diğer taraftan da dünya parselenmiş ve parçalanmıştır. Her ulus sadece kendi çıkarlarını düşünmektedir. Bütün halkların ortak yurdu olan dünya kimseyi ilgilendirmemektedir. Bundan dolayı dünya bir nevi sahipsiz kalmıştır, “fatherless world”²⁶ olmuştur.

Smith burada Kant’ın karşı karşıya kaldığı aynı sorunla yüz yüze ve bu sorun, yukarıda işaret ettiğim gibi, modern veya burjuva dünya sisteminin gerçek sorunudur. Ama Smith sorunun kaynağına ve çözümüne dair yaklaşımında Kant’tan farklılaşıyor. Smith’e göre sorunun asıl kaynağı uluslararası iktisadi ilişkilerde yattığı gibi, çözümü için çıkış noktası da dünya iktisadi ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde yatmaktadır; çünkü Smith’e göre, hangi boyutuyla ele alırsak alalım, ticari ilişkilerin temel özelliği, karşılıklı iktidar ilişkisini şart koşmasıdır. Dolayısıyla karşılıklı kıskançlığa, rekabete, ortak değerlerin çiğnenmesine ve savaşlara yol açan iktidar ilişkilerinin ortadan kaldırılması için sorunun kaynağına inilmesi ve uluslararası iktisadi ilişkilerin bu gereksinime göre değiştirilmesi gerekmektedir.

Smith, yukarıda aktarmış olduğum *Ahlaksal Duygular Kuramı*’nda (*The Theory of Moral Sentiments*) ve kısa adıyla *Ulusların Zenginliği* (*An Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations*) olarak anılan eserinde sıkça ulus kavramını kullansa da, asıl çıkış noktası sınıf kuramıdır. Smith’e göre her bağımsız devlet kendi içinde birçok farklı “düzene” (*orders*) ve “toplumlara” (*societies*) bölünmüştür ve bunların hepsinin (mutlak) tikel güçleri, imtiyazları ve dokunulmazlıkları vardır.²⁷ Uluslararası iktisada ilişkin geliştirdiği kuramı çerçevesinde Smith’in saldırdığı temel düşünce, merkantilist korumacılıktır. Zira bu kuram çerçevesinde, üretimin gerçek yasalarına ilişkin yanlış iktisadi düşünceler savunulduğu gibi, bu düşüncenin gerisinde hâkim sınıfların ulusal pazarı

²⁴ Smith, age., s. 229.

²⁵ Smith, age., s. 228.

²⁶ Smith, age., s. 235.

²⁷ Smith, age., s. 230.

kendileri için tekelleştirme çabası yatmaktadır. Bundan dolayı Smith, korumacılık (*protectionism*) ilkesinin temel kaynağı olan Merkantilizmin zenginliğin ne olduğu konusunda içine düşmüş olduğu yanılığını gösterdikten sonra, uluslararası iktisadın en iyi şekilde nasıl örgütlenmesi gerektiği konusunda temel düşünceler geliştiriyor. Smith karşılıklı korumacılık ve dışlama siyasetine karşı, bütün halkların birbiriyle ilişki içinde olduğu açık uluslararası bir işbölümü ve işbirliği öneriyor. Smith'e göre her toplum, kendi ülke sınırları içinde üretkenliğin en gelişkin olduğu alanlarda üretim yapmalıdır ve başka toplumların daha gelişkin olduğu alanlarda yapay olarak korumacı yöntemlerle endüstri yaratmak yerine o ülkelerden gerekli malları ithal etmelidir. Smith bu önerisiyle ulusalcı-tekelci mantığa dayalı iktisadi örgütlenmeleri aşmak istiyor ve “serbest ticaret” sistemi olarak adlandırdığı bu sistemin ancak tüm toplumları kapsayan bir uluslararası işbirliği ile mümkün olabileceğini düşünüyor.²⁸ Ama Smith böyle bir işbirliğinin önünde engel teşkil eden toplumsal güçlerin de farkında ve bunu açıkça dile getiriyor. Smith'in “efendi manifaktürcüler”²⁹ olarak tanımladığı ve bugün artık genel olarak kapitalistler olarak adlandırılan sınıf, ulusçu-tekelci mantığı aşan her türlü uluslararası işbirliği önerisinin karşısında engel teşkil eden ve kendi çıkarlarını bütün ulusun çıkarıymış gibi göstermeye çalışan en büyük ve en tehlikeli güçtür.³⁰

Smith'in son olarak sergilemiş olduğum düşüncesi birçok tartışmaya konu olmuştur. Onun “serbest ticaret” çerçevesinde önermiş olduğu uluslararası işbölümü ve işbirliği düşüncesinde bugün Uluslararası Ticaret Örgütü'ne hâkim olan ve büyük bir şiddetle bütün dünya çapında uygulanmaya çalışılan ‘bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler’ (*laissez faire, laissez aller*) ilkesinin saklı olduğu ileri sürüldü. Friedrich A. Hayek ve Milton Friedman tarafından bilimselliğin bütün sınırları çiğnenerek gerekçelendirilmeye çalışılan bu ilkeye göre, Smith'in toplum için en büyük tehlike ve onun gelişmesinin önünde en büyük engel teşkil eden güçler olarak tanımladığı güçlere sınırsız özgürlük tanınmalıdır. Son elli yıldır yapılan bilimsel araştırmaların gösterdiği gibi, Smith'te böyle bir düşüncenin izine rastlamak bile mümkün değildir. Tersine, Smith bu güçleri önermiş olduğu uluslararası işbölümü ve işbirliğinin önünde en büyük engel olarak görmektedir ve yukarıda alıntılıdığım yerde³¹ bu güçlerin kendi çıkar ve emelleri için toplumları ve devletleri bir nevi rehin aldığına işaret etmektedir. Tabi Smith'in açmazı, bu öneriyi, yukarıda da işaret ettiğim gibi, uluslararası rekabetin kaynağı olarak, teker teker toplumları aşan, ama hepsinin bütünlüğünü oluşturan ve ortak çıkarlarını dile getiren “insanlığın büyük toplumu”nu görmesini engelleyen ‘ticaret ilkesi’ çerçevesinde yapmış olmasıdır.³² Eğer “efendi manifaktürcüler”, Smith'in önermiş

²⁸ David Ricardo'nun uluslararası iktisat kuramı Smith'in kuramından yola çıkar ve onu, bazı küçük düzeltmelerin yanında, geliştirmeye çalışır. Ricardo'nun, Smith'in geliştirdiği uluslararası iktisat kuramına özgün katkısı, Smith'te açıkça belirtilmiş olan doğa ve iklim boyutunu dikkate almış olmasıdır. Ricardo'ya göre, uluslararası işbölümünün ve işbirliğinin temelini sadece üretkenlik (ucuzluk) değil, aynı zamanda doğal ve iklim farklılıkları da oluşturur. (bkz: Ricardo, D., *On the Principles of Political Economy and Taxation*, The Works and Correspondence of David Ricardo, cilt 1 içinde, yay. Sraffa, P., Liberty Fund, Indianapolis 2004, s. 132.

²⁹ Smith, A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, yay. Campbell, R. H. ve Skinner, A. S., Liberty Fund, Indianapolis 1981, c. 1, s. 471.

³⁰ Bkz. Smith, age., ss. 453-472.

³¹ Smith, age., s. 471.

³² Adam Smith'in bu konudaki düşüncesi aslında benim burada yer darlığından dolayı biraz basitleştirerek anlattığımdan çok daha kompleksir. Ben bunu *The Adam Smith Problem: Reconciling Human Nature and Society in The Theory of Moral Sentiments and Wealth of Nations*, Tauris Academic Studies, London & New York 2007, ss. 119-155) adlı çalışmamda daha geniş olarak ele aldım ve Smith'in düşüncesinin başka, hatta sosyalist bir perspektife bile açık olduğunu göstermeye çalıştım.

olduğu uluslararası işbirliğinin önünde engel teşkil ediyorsa ve devlet bunlar tarafından neredeyse rehin alınmışsa, bu projeyi hangi toplumsal güç veya güçler gerçekleştirecektir ve bu yeni düzenin ekonomik temeli hangi ilkelere dayanacaktır? Smith'in içinde bulunduğu tarihsel koşullardan kaynaklanan açmazdır, onun yöntemsel veya düşünsel bir açmazı değildir ve bu, bugün kendisini çok daha radikal bir şekilde dışa vuran kapitalist uluslararası iktisadın gerçek açmazıdır.

Smith ile aynı dönemde yaşamış olan Adam Ferguson (1723-1816) hem bu sorunu, hem de bu sorun karşısında 18. yüzyıl düşünürlerinin çaresizliğini en iyi bir şekilde dile getiren düşünürlerdendir. Şöyle diyor Ferguson:

“Biz insanlığı bir aile durumuna getirinceye kadar veya onun daha büyük sayıda [bir kesiminin,-DG] ilişkide kalmasını sağlayacak bazı dış faktörler buluncaya kadar, insanlık hep topluluklara bölünmüş olacaktır ve [bu,-DG] ulusların çokluğunu oluşturacaktır.”³³ Ama iç bütünlüğü olmayan dolayısıyla sadece parçalanmış çokluk arz eden insanlık toplumunun bu durumda kendi içinde kıskançlıklarla, rekabetlerle, düşmanlık ve savaşlarla boğuşması kaçınılmazdır. Şöyle devam ediyor Ferguson: “Eğer toplumlar (gibi) bireyler de, kendilerini korumaya kendilerinin dikkat etmesinden yükümlü tutulursa ve biz her ikisinde de çıkarların ayrılışını görüyorsak -ki bu kıskançlık ve rekabetin yükselmesine yol açacaktır-, bunun düşmanlıklara kaynaklık edeceğine şaşmamak gerekir.”³⁴

Burada ilginç olan, Ferguson'un bireyler arası ilişkiler ile toplumlar arası ilişkiler arasında bir analogi kurması, bir karşılaştırma yapmasıdır. Yukarıda “kendilerini koruma” olarak çevirdiğim kavramın (Ferguson'un kullandığı şekliyle) İngilizce karşılığı “self-preservation”dir ve Ferguson'un açıkça belirttiği gibi, bu kavram toplumsal ilişkilerde özel mülkiyeti temel almaktadır.³⁵ Diğer bir deyişle Ferguson, burjuva toplumunda teker teker bireyler (ki bunu daha sonra sınıf ilişkilerine de uyarlayacaktır) ve uluslar arası ilişkilerde kıskançlığın, rekabetin, çatışmaların, karşılıklı iktidar kavgalarının giderek savaşların kaynağı olarak özel mülkiyet ilişkilerine işaret ediyor ve bu ilişkilerin “yabancılaşma”ya yol açtığını söylüyor. Ferguson'un bu sözlerinde, *Westfalya Barış Antlaşması* ile oluşan yeni dünya düzeninin iç mantığının çözümlenmesini ve eleştirisini görmemek mümkün değildir.

Smith, *Ahlaksal Duygular Kuramı* adlı eserini 1759'da ve *Ulusların Zenginliği* adlı eserini ise 1776'da yayınlamıştır. Adam Ferguson yukarıda alıntı yaptığım *Burjuva Toplumunun Taribi Üzerine Bir Deneme* (*An Essay on the History of Civil Society*) adlı eserini 1767 yılında yayınlamıştır. Yani her iki düşünür de 1789 Fransız Devrimi'nden çok önce dile getiriyorlar bu gözlemlerini. Bu düşünürler dönemlerinin toplumlarının temel özelliklerini genelleştirerek tanımlayıp, sorunlara işaret edip çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Asıl sorun, Hayek'in öğrencilerinin 250 yıla yakın bir zaman sonra, hiç bir toplumsal gelişme olmamış gibi, bu 18. yüzyıl düşüncelerini olduğu gibi 21.

³³ Ferguson, A., *An Essay on the History of Civil Society*, yay. Oz-Salzberger, F., Cambridge University Press, Cambridge 1995, s. 26.

³⁴ Ferguson, age., s. 26.

³⁵ Ferguson, age., s. 17.

yüzyıla uyarlamak istemeleridir. Smith, o zaman uluslararası işbölümü ve işbirliği yerine korumacılığı (protectionism) savunmuş olsaydı, bu, onu, örneğin Friedrich List (1789-1846) gibi, şovenizme götürecekti. Marx da benzer bir düşünceden dolayı korumacılık ilkesi karşısında serbest ticareti savunmuştur.